

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№3/2024

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токал Газиосманпаша университеті, Токал, Туркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 24.09.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 24.09.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типопр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkerova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabekuly D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryshzhan L.A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
- Senmez O.F.** (PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 24.09.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

ZHABAYEVA S.S.	The cognitive semantics of language: exploring lingua-cultural aspects and the specifics of metaphoric representation	7
ZHANZHIGITOV S.ZH.	Gender linguistics: analysis of scientific publications in Scopus	16
ИМАНБЕРДИЕВА С.Қ.	Қазақстан топонимдерінің диахрониясы (Тәуелсіздік кезеңі)	30
ИМАНГАЗИНА М.А.	Аудармадағы коммуникант эмоциясы: түр-түс атауларының қызметі мен семантикасы	41
ИСКАКОВА К.А., ОСПАНОВА Ж.Т.	Тактико-стратегическая организация научно-популярного дискурса (на материале публикаций А. Кекильбаева)	53
KARTZHAN N.E., ISSAKOVA S.S., KENZHEMURATOVA S.K.	Linguistic representation of the concept of «mental activity» in the kazakh fairy-tale discourse	63
KERIMBAYEVA K.K., BEISENBAI A.B.	Language surrounding poverty in early modern england	80
SHORMAKOVA A., RAMAZANOV T., SADYK A.	Dialogic character in the national nonverbal means	88

ӘДЕБИЕТТАНУ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERATURE STUDIES

АКБУЛАТОВ А.А., МУТИЕВ З.Ж., ТУКЕШОВА Н.М.	Мақсұт Неталиев поэзиясындағы «заман, қоғам, уақыттың» көркем суреттері	98
AMANGAZYKYZY M.	The motif of the urban environment's influence on the individual	110
GILEA A., VOLKOVA L.V.	The category of the "other" in the axiology of contemporary literary fairy tales of kazakhstan	122
ЖҰМАТАЕВА А.Н., МҰХАМЕДИЕВ Д.	Абай поэзиясындағы «жаңа қазақ әйелі» болмысының көркемдік аксиологиясы	131
ҚАСҚАБАСОВ С.А., КАРИПБАЕВ Ж.Т.	Алаш әдебиетіндегі фольклорлық негіздер	142
ҚЫДЫР Т.Е., ТАДЖИЕВ Х.Х.	«Нәһж әл-фәрадис» және XX ғасыр басындағы қазақ жазба әдебиеті: рухани үндестік және дәстүр жалғастығы	153

МАУЛЕТ А., ТОЙШАНҰЛЫ А.	Шетелдегі қазақтарда сақталған фольклорлық-музыкалық кейбір жанрлардағы ортақ ерекшеліктер	164
МИРАЗОВА М.Н.	Сакралды кеңістіктегі үңгірлер	177
TOLEGENOVA R.K., AMANGELDIYEVA G.A.	The etymology of family conflict in modern women's prose	185
ШОРМАКОВА С.М., БЕЙСЕНҰЛЫ Ж., АБДИМОМЫНОВ Е.Б.	Әдеби-герменевтикалық талдау – көркем шығармаларды зерттеудің тиімді әдісі	193

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ /
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ /
METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

BERDIKULOVA A., SHADIYEVA N., TEMUR N.	Test-type tasks used in the development of reading skills	202
ЕЛУБАЙ А.Б., ТЕМІРХАН Ж., АВАКОВА Р.А.	Мобильді қолданбалардың шетел тілін оқыту барысындағы нәтижесі және педагогикалық ескертпелері	212
НОСИЕВА Н.К.	Формирование кросс-культурной компетенции у изучающих казахский язык в качестве второго	221
УРАЗАЛИЕВА У., БЕКАЛАЕВА А.О., КАСЫМОВА Г.	Обучение через виртуальную реальность: результаты пилотного исследования английского языка	235

*А.Н. ЖҰМАТАЕВА¹

Д. МҰХАМЕДИЕВ²

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты¹

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Алматы, Қазақстан²

(e-mail: aidanaz@mail.ru¹, dauren--77@mail.ru²)

*АБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «ЖАҢА ҚАЗАҚ ӘЙЕЛІ» БОЛМЫСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК АКСИОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа. Абайдың шығармашылық контекстіндегі жаңа қазақ әйелінің көркем болмысы, олардың өзіндік гендерлік санаға ие ерекшеліктері мен аксиологиялық сипаты бұл зерттеудің негізгі лейтмотиві болып табылады. Сонымен қатар ақын сомдаған қазақ әйелдерінің аксиологиялық қырларын ашудағы құндылық категориясының мазмұны мен семантикалық мәні талданады. Автор қазақ әдебиетінде бұрын-соңды қалыптасқан әйелдердің таптаурын образы мен мәдени клишелерден тыс, алғаш рет Абай дискурсында көрінетін қазақ әйелінің рухани әлеміне және әйел санасының онтологиялық аспектісіне назар аударады. Ғасырлар бойы сұлулық, әсемдік, сыртқы портреттік сурттеме тұрғысынан дәріптелген қазақ әйелінің индивидуалдық, тұлғалық қырлары мен оның жан әлеміндегі психикалық құбылыстардың берілу тәсілі сөз болады. Сондай-ақ, Абайдың ұлттық әдебиетімізде алғашқы болып әйел азаттығын, әйелдің бақытын жырлаған эмансипациялық көзқарасы пайымдалады. Абай поэзиясындағы дәстүрлі қоғамның қабылданған стандарттарын бұзып, жаңа көзқарас, жаңаша құндылықтар енгізетін қазақ әйелінің бейәлеуметтік болмысы мен олардың «өзгерген» мінез-құлық стратегиялары әдеби-мәдени, тарихи контексте қарастырылады. Сонымен қатар Абайдың махаббат құмарлығы мен сексуалды қалауын ашық білдіретін әйел кейіпкерлерінің көркемдік әлемі және фемининдік белгілерді әйелдік дүниетанымға сай суреттеген ақындық позициясы тұжырымдалады. Абай мүсіндеген жаңа қазақ әйелі өзіне таңылған (тұрмыстық, отбасылық, өмірлік) стереотипті көзқарастарға наразылық танытып, патриархалды қоғамның қалыптасқан конвенцияларына батылдықпен қарсы шығады. Өз өмірінің мәнін, өзіндік «менін» түсініп, өзі үшін қалауынша әрекет етуге, өмір сүруге талпынатын кейіпте көрінеді. Зерттеудің мақсаты да бұған дейін әр түрлі аспектіде қарастырылған Абай шығармашылығындағы әйел мәселесін, олардың әлеуметтік, психологиялық, эстетикалық-көркемдік бейнесінің эволюциясын және әйел тақырыбын интерпретациялаудағы ақынның жаңалығын анықтау болатын. Сондықтан да мақалада бұған дейінгі әдеби дискурста рухани әлсіз, пассивті болмыстан жан-жақты жетілген, белсенді тұлғаға айналған қазақ әйелінің жаңа бейнесі Абай мұрасы арқылы дәйектілікпен сараланады.

Түйін сөздер: Абай, поэзия, «жаңа қазақ әйелі», тұлға теориясы, жалпыадамзаттық құндылықтар, аксиология.

Кіріспе. Соңғы жылдары әдебиет пен өнердегі әйелдер бейнесін, олардың мәдениет пен тарихтағы рөлін зерттеу қоғамдық-гуманитарлық ғылымдардың басты бағыттарының

* Мақала докторлық диссертация тақырыбына сәйкес және ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті «BR18574216 «Уақыт пен кеңістіктегі мәдени құндылықтар транзиті» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы аясында жазылды.

біріне айналды. Өйткені аталған аспект бір жағынан тарихи-әлеуметтік, мәдени дәстүрлермен байланысты болса, екінші жағынан қазіргі жаһандық кеңістікте белсенді орын алған гендерлік негіздерге сүйенеді. Осыған орай, әдебиетте де әйел бейнесінің сипатын, олардың қоғамдағы мәні мен орнын анықтау көркем шығармадағы маңызды тұжырымдамалардың бірі деуге болады.

Негізінен бүгінде бірқатар гуманитарлық ғылымдардың ортақ нысанына айналған әйелдер мәселесі қай кезеңде де өзектілігін жойған емес. Өйткені қазақ қоғамында ғана емес, еуропа және шығыс елдерінің тарихында да, әйелдердің құқығын шектейтін әдет-ғұрып нормалары мен заңдылықтар орын алған. Ал ер адамдарға өзге артықшылықтармен бірге жеке бас бостандығын пайдалана алатын құқықтық құндылықтарға айрықша басымдық берілді. Батыс өркениетінде әйелдердің әлеуметтік-гендерлік мәртебесі туралы идеялар суфрагеттік, феминистік қозғалыстар арқылы жүзеге асқан болса, отандық кеңістікте алғаш Абай поэзиясы арқыл көрініс берді. Әлбетте, Абай әйелдің еуропалық өркениеттің моральдық құндылықтарына негізделген (ажырасу құқығы, сайлау құқығы, мүлікке иелік ету, т.б.) рөлін ұлттық көзқарастарға сәйкес әрі психологиялық, рухани-этикалық детерминанттар тұрғысынан айқындады. Сондықтан да Абайдың феминистік тақырыптағы жырлары әйел болмысының әр түрлі аспектілерін, атап айтқанда, физиологиялық, сезімдік-эмоционалдық реакцияларын, мінез-құлық стратегиялары мен стереотиптерін, рухани құндылықтарын түсінуге мүмкіндік береді. Яғни, бүгінгі таңдағы феминистік сананың бастапқы сатысы ұлттық әдебиетімізде Абай поэзиясынан басталады. Абай әйел тұлғасын, оның аксиологиялық болмысын суреттеуде әйелдің физикалық жағын танудан бұрын ішкі жан дүниесіне, құбылмалы табиғатына және әйелдік құндылықтың қуатты құрылымына ерекше көңіл бөледі. Жаңа қазақ әйелі көркем бейнесінің әлеуетті артықшылығын сипаттауда ақын эмансипациялық идеялар мен моральдық-аксиологиялық ұстанымдарға жүгінеді. Сонымен қоса, махаббат, сүйіспеншілік, құштарлық сезімдерін, либидо, эго, т.б. интуитивті психикалық энергияны әйел әлемінің ажырамас бөлігі ретінде эстетикалық тұрғыдан жырлайды. Дегенмен Абай поэзиясындағы әйелдер бейнесін, олардың өзіндік ерекшелігін зерттеу (М.Әуезов, Қ.Жұмалиев мақалаларында эпизодтық деңгейде орын алды) абайтану ғылымында дербес бағыт ретінде қарастырылған жоқ. Сондықтан да осы мақаламызда жаңа типтегі қазақ әйелінің тұлғасын, генезисін, Абайдың әйел бейнесін жасаудағы көркемдік парадигмаларын анықтауға, аксиологиялық ұстанымдарға сүйене отырып, Абай суреттеген әйел кейіпкерлердің құндылықтық бағдарын сипаттауға зер салдық.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде Абайдың қазақ әйелінің жаңарған, түрленген образын бейнелеген поэзиялық туындылары мен отандық абайтанушылар мен белгілі ғалымдардың зерттеу мақалалары алынды. Сонымен қатар ақынның әдеби мұрасындағы әйел болмысының аксиологиялық қырларын айқындауда философиялық-теориялық тұжырымдарды басшылыққа алдық.

Зерттеу барысында әдеби герменевтикалық, интерпретациялық, контекстік, психоаналитикалық, салыстырмалы-типологиялық әдістер қолданылды. Сондай-ақ, уақыт пен кеңістікке сәйкес тарихи-әдеби көзқарастар мен қоғамдық-әлеуметтік ой-пайымдарды ескере отырып, тарихи-салыстырмалы және әлеуметтік-мәдени, аксиологиялық талдау принциптеріне жүгіндік.

Талқылау мен бақылау. Жоғарыда айтқанымыздай, әлемдік әдеби дискурста, әсіресе, еуропа елдерінің тарихнамасында әйел тақырыбы, әйел тағдыры мәселелері ХІХ ғасырдың соңы ХХ ғасырдың басындағы феминистік идеялардың нәтижесінде қалыптаса бастады. Ал ұлттық әдебиетіміздегі қазақ әйелінің жаңа бейнесі, жаңа аспектілері кемеңгер Абай шығармашылығынан басталды. Бұл ойымызды академик Қ.Жұмалиевтің мына пікірі бекіте түседі: «Әйелдерді еркектерден кем санаушылық тәрізді феодалдық көзқарастарға тойтара соққы беріп, бұл мәселе жөніндегі халық көзқарасын қолдаушы және мәдениеттік биік сатыға көтеруші қазақтың бірінші ақыны – Абай. Ол өзінің ұлы адамдығын да,

үлкен реалистігін де әйелдің қоғамдағы орнын айқындау мәселесінің айналасында толық дәлелдеді» [1, 155].

Сөз жоқ, Абайға дейінгі әдеби мұраларымызда әйел тұлғасы айтарлықтай сомдалды. Алайда, фольклордан бастап жыраулар поэзиясында, сал-серілер мен әнші-ақындар шығармашылығында мүсінделген әйелдер тұлғасы тар ауқымда жырланды. Әрине, фольклорлық мұраларымызда, аңыз-ертегі, өлең-жырларда, мифтік әңгіме-баяндарда әр алуан әйелдердің мысалы, небір айлалы, қу, ақылды, сұлу көркем бейнесі кездеседі. Олардың ішіндегі жалмауыз кемпір, мыстан кемпір сияқты демондық персонаждар көбінесе басты қаһармандарды қақпанға түсіріп, зиян шектірсе, ай десе аузы, күн десе көзі бар сұлу қыз кейпіндегі перілер керісінше жағымды функцияны атқарады. Олар қаһармандық жырлардағы батырларға, ертегінің кейіпкерлеріне қысылғанда ақыл-кеңес беріп, жауларын жеңуге жәрдемші болады. Әйелдердің мұндай архетиптік бейнесі адамзат дамуының бастауында тұрған анаеркілік (матрирахалдық) дәуірдегі мифтік, ертегілік сананың іздерін көрсетеді. Мифологиялық сюжеттерде әйелдер сиқырлы күшке ие болу, әр түрлі наным-сенімдер мен жоралғыларды ойлап табу, оны өздерінің киелі, сакралды қасиеттері арқылы жүзеге асыру сияқты маңызды рөлдерді атқарды. Уақыт өте әйел бейнесі трансформацияға ұшырап, қоғам өмірінде олардың белсенділігі, әлеуметтік мәртебесі төмендеді. Кейіннен дүние жүзі тарихында орын алған әр түрлі саяси, тарихи жағдайлар (соғыстар, патриархалдық ұстанымдар) әйел санасын тұсаулап, әйелдердің жаңаша, перспективалы бейнесінің қалыптасуы үдерісін кешеуілдетті. Дейтұрғанмен өмір ағымына сәйкес шығармашылық адамдары (суретшілер, мүсіншілер, ақын-жазушылар) әр түрлі сипаттағы әйелдер тұлғасын жасады. Қазақтың рухани мәдениетінің асқаралы шыңы болған Абай да өзі өмір сүрген дәуірдің, таптық көзқарастың шекарасынан шығып, әйел өмірінің шынайы драмасын, адами-тұлғалық болмысын мейлінше кең, ауқымды масштабта жырлады.

Негізінен, Абайға дейінгі көркемдік парадигмаларда әйел сұлу да әсем жаратылыс ретінде идеалды сипатта бағаланды. Сонымен бірге әйел затынына, оның жүріс-тұрыс, мінез-құлық, сөйлеу әдебіне, отбасылық қызметіне қатысты моральдық насихат басым болды. Абай осындай қоғамдық санада қалыптасқан көнтерлі, момақан, сабырлы, т.б. әйелдерге тән стереотипті қасиеттерді сынап, қайшылыққа толы күрделі «жаңа қазақ әйелінің» көркем бейнесін жасады. Абай поэзиясындағы жаңа қазақ әйелі концепциясы қазақ әдебиетінде бұрын-соңды жырланған «мінсіз» әйел болмысының шегінен асып, әйелдер жайлы көзқарастардың өзгеруіне ықпал етті.

Көшпенді бабаларымыздың танымындағы Тұмар, Зарина, Құртқа, Қарлыға, Бопай сынды көшбасшылық қасиеттерге ие бірлі-жарым тарихи-әдеби кейіпкерлерді айтпағанда, негізінен шығармашылық аспект тұрғысынан ғана емес, қоғамдық өмірде де қазақ әйелдерінің санасы, психологиясы терең күйзеліске толы болды деуге болады. Ұзақ уақыт бойы маскулиндік мәдениеттегі патриархалды дискурстың үстемдігі салдарынан қазақ әйелі жеке субъект ретіндегі тұлғалық «менінен», әйел дауысынан айырылғандығы да жасырын емес. Мұндай тұлғалық дағдарыстар мен күйзелістер және әйелдердің рөлі мен орны туралы қалыптасқан консервативті ұстанымдар нәзікжандылардың әдебиеттегі дағдылы бейнесін тудырды. Бұқаралық мәдениеттің әсерінен халық санасында қазақ әйелінің ұялшақ, тартыншақ, сөзге сараң әрі жансебіл болмысы орын алды. Ал, Абай, керісінше, өзінің ақындық таланты арқылы әйел эмансипациясы мәселесін көтеріп, қазақ әйелінің жанұядағы және қоғамдағы мәртебесін асқақтата суреттеді. Ақын, әсіресе, әйелдердің қарама-қарсы жыныспен қарым-қатынаста, махаббатта еркіндігін қалады. Абай жырлаған әйелдер өз ой-сезімін бүкпесіз білдіре алатын қайратты мінезімен, жоғары әлеуметтік белсенділігімен, қайталанбас болмысымен ерекшеленді. Дегенмен Абай суреттеген жаңа қазақ әйелі бейнесінің қалыптасуы әдебиеттегі гендерлік ассиметрияны түбегейлі жойған жоқ.

Біз Абайға дейінгі және Абай дәуіріндегі әйелдер бейнесін сөз еткенде, екі түрлі көзқарасты байқаймыз: консерваторлық және эмансипаторлық. Алғашқы тұжырымдама

Абайға дейінгі шығармашылық тәжірибедегі әйелдің өзін-өзі тануын, тұлғалық сезімін, әлеуметтік болмысын отбасылық және тұрмыстық мәселелермен шектеп, моральдық аспектіні әйел табиғатының негізгі өзегі ретінде сипаттады. Бұл кезеңдегі шығармашылық кеңістіктегі әдеби канондар мен семантикалық компоненттерге үңілгенде, консерваторлық идеяларға сәйкес әйел – ана, әйел – жар концептілеріне айрықша мән беріп, олардың әлеуметтік рөлін абсолютизациялауға қарсылық сезіледі. Сонымен бірге әйел тұлғасын суреттеуде моральдық-философиялық өлшемдерге баса назар аударған дәстүршіл ақындар әйелдің шашы ұзын, ақылы қысқа, әйел ашуланса, қазан қайнатады дейтін ескі концепцияны алға тартты. Абай осындай әйел болмысын отбасылық, халықтық қағидалармен шектеуге тырысқан консерватор ақындарға қарсы шығып, ақындық ұстанымы арқылы сырға толы әйел табиғатының сан қырлы мәселесін шешудің рационалды жолдарын көрсетті. Ақын еуропалық өркениет тәжірибесіне сүйене отырып, қазақ әйелінің эмансипациялануын қалады. Кейбір зерттеулерде қазақ әйелдерінің көркем бейнесі, олардың теңдік мәселесі ХХ ғасыр басындағы М.Дулатов, Т.Жомартбаев, Ж.Аймауытов, С.Торайғыров, М.Әуезов, Б.Майлин т.б. қаламгерлердің шығармашылығынан басталатындығы және кеңестік идеология қазақ қыздарының өзгеруіне ықпал еткендігі айтылады [2, 655]. Алайда, қазақ әйелдерінің көркемдік тұлғасы, эмансипациялық көзқарастары мен қазақ әйелі санасының трансформациялануы Абай шығармаларынан басталды. Мысалы, Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында өлеңінде:

Кәрі, жас дәурені өзге тату емес,
Епке көнер ет жүрек сату емес.
Кімде-кім үлкен болса екі мүшел,
Мал беріп алғанменен қатын емес [3, 291].

Немесе:

...Біреудің қызын алып малға сатып,

Баяғыны іздеген қандай құрғыр? [сонда], – деп қазақ қоғамындағы қыз баласын малға сатқан надандық санаға, ескішіл салтқа қарсылық білдіреді. Сол замандағы өзінен бірнеше мүшел үлкен шал-шауқанға тиюге мәжбүр болған мұңлықтардың трагедиялы тағдыры мен олардың өксікке толы жас өмірін әшкерелейді. Әйелдің жеке тұлға ретіндегі биоәлеуметтік мәртебесін, индивидтік ұстанымдарын қорлайтын, жалпыадамзаттық құндылықтарды қастерлемейтін кертартпа құбылыстарды сынайды. Расында, надандық құрсауына қамалған «қалың елі, қазағының» ой-санасын ояту жолындағы мұндай өткір сындары сыншыл ақынның ғапылдықпен күресу тәсілі болатын. «Ашық күреспен нәтижеге жету мүмкін еместігіне көзі жеткен Абайдың халық арасында ағартушылық жолды таңдауына қатысты заңдылық бар. Абай ұлттық толысу мақсатын керісінше әдіспен, өзін-өзі, айналасын, этнос психологиясын дәйектілікпен, ашына сынау арқылы жүзеге асыруды ойлайды» [4, 9]. Осылайша Абай қазақ әйелдерін өзіндік санасы мен өзіндік ойлау формалары орныққан, стандартты мінез-құлықтан ажыраған кейіпте, яғни, олардың әлеуметтік тұрғыдан ғана емес, рухани жағынан да азат болғанын қалады. Сондықтан Абайдың эмансипаторлық көзқарасы қазақ әдебиетіндегі әйел бейнесінің типологиясын түбегейлі өзгертті, қазақ әйелінің тағдырын суреттеу арқылы жаңа драмалық қақтығыстар тудырды, әйелдің бас бостандығын жырлай отырып ұлттық трагедияның бетін ашты. Абайдың осындай қоғамдық трансформацияға жол ашқан шығармашылық кредосы белгілі бір дәуірдің тарихи сипатын бейнелеумен бірге көркемдік контексте мүлде жаңа типтегі кейіпкерлерді дүниеге әкелді.

Нәтижелер. Абай суреттеген жаңа қазақ әйелі бейнесі өзінің табиғатының күрделілігімен, тұлғалық құрылымының әртүрлілігімен дараланады. Сондай-ақ Абай мүсіндеген жаңа қазақ әйелінің таңдаған өмір салты қазақ тұрмысының кейбір дәстүрлі заңдары мен нормаларына қайшы келетіні де рас. Мәселен, ақын поэзиясында қазақ әйелдерінің бойында қалыптасқан ұяңдық пен именшектік, бұйығы мінезді ысырып қойып, өз махаббатын еш қымсынбай, ашық әрі өткір сезіммен жеткізе алатын, бас бостандығы

жолында жартастан құлайтын өжет кейіпкерлер пайда болды. Мұндағы Абай сипаттаған трагедиялық тұлға іштей дағдарысқа ұшырап, рухани жігерсіздігі мен психикалық тұрақсыздығы салдарынан өлімге бармайды, керісінше, оның ішкі жан дүниесіне, өзіндік талғамына қайшы келетін әділетсіздікке қарсы батыл күресі ретінде пайымдалады. Өйткені «Абайдың ілімі бойынша, дүние әділеттілікпен жаратылған. Әділеттілік – махаббаттан, махаббат – жүректен» [5, 152]. Расында, ақын үшін әділет пен махаббат ұғымдары аса қастерлі феномен. Мұны ақын махаббат пен әділеттің керек емес жері, кіріспейтін жер жоқ деп үнемі өлеңдерінде де, өсиетті қара сөздерінде де адамшылықтың, жалпыадамзаттық құндылықтардың негізі ретінде тұжырымдайды. Осындай өмірлік адами құндылықтардың өмірден де маңызды екенін ақын «мезгілі өткен қу сүйекке» жүрегі жұбанбаған сұлу қыздың психоэмоционалды күйі, драмасы арқылы көрсетіп береді. Абай мұндай танологиялық құбылыс, өлім концептісін азаттық, теңдік жолына ұмтылған қаһарман қыздардың саналы әрі батыл қадамы ретінде жеткізеді. Мұндай объективті суреттеу Абайға дейінгі ешбір сөз шеберлерінің эстетикасында кездескен емес. Абайдың көркемдік әлемі қазақ қоғамындағы сан алуан құбылыстарды бойына сіңірген синтездеуші сипатқа ие десек, әсіресе әйел мәселесіне ақын асқан сезімталдықпен, ерекше көрегендікпен жауап береді. Сонымен қатар Абай феминистік идеологияның эстетикалық пайымдауларына сай өзін тануға, өзін табуға, өзінің өмірлік құндылықтарын қайта бағамдауға тырысатын, мақсаты айқын, ұстанымы нақты, жігерлі, қайратты әйелдер бейнесін жырлайды. Абай суреттеген жаңа қазақ әйелі өз қалаулары мен қажеттіліктерін ашық жеткізіп, әйел мінез-құлқы жайындағы қабылданған стереотиптерден саналы түрде бас тартып, өзіндік «менін» қорғауда мінезділігін көрсетеді. Сондай-ақ, Абай сомдаған әйел кейіпкерлердің бойынан қоғамдық-әлеуметтік өмірге деген белсенділік, рухани дамуға және жеке бақытқа деген ұмтылыс айрықша көрінеді. Бұған дейін отбасы мен қоғамдағы бағынышты, тәуелді, «құрбан болу» сипатында көрінетін қазақ әйелдерінің дәстүрлі моделін Абай стихиялы, өз бетінше, еркін әрекет етуге қабілетті бейнеде суреттейді. Бұл, әсіресе, әйел жанының құпиясын ашатын сентименталды, сезімдік лирикасынан көрінеді:

Қабыл көрсең, көңілім жай,
Тастап кетсең, япырмай,
Ит қор адам болар ма,
Бұл жалғанда сорлыңдай? [3, 144].

Ақын «Қыз сөзі» өлеңіндегі осы бір жолдар арқылы әйел кейіпкерлерінің батылдығын, ғашық болу, жақсы көру һәм сүюдің әйел затына да тән қасиет екенін, оны жеткізудің әбес қылық еместігін білдіреді. Әйел баласының сезімін тұншықтырып, ата-ананың ұйғаруымен әрекет ететін заманның заңдылығына үйренген қоғамда, қыздың бұлайша өткір әрі ашық түрде көңіл білдіруі Абай поэзиясының іргелі жаңалығы екендігі даусыз. Ал осы оймен жалғас төмендегі эпизодта да дәстүрлі патриархалдық көзқарастардың пәлсапалық идеяларынан жоғары тұруға талпынған арудың жалынды арманы, ішкі моральдық-психологиялық келбеті танылады:

Ақылыңа сөзің сай,
Сіз – жалын шоқ, біз – бір май.
Ыстық сөзің кірді ішке,
Май тұра ма шыжымай [сонда, 144].

Абай әйел қаһарманының психологиясына еніп, оның даралық мінезін, жан дүниесін ашатын, ішкі монологқа толы бұл өлеңінде әйелдердің эмоционалды-психикалық күйін сипаттау маңызды орын алады. Мұнда қыздың көңілі құлаған жігітті қарып түсер құмарлық отына балап, иленген тулақтай не қылса көнуге даяр хәлімен бірге, өзіндік жоғары интроспекцияға ие болған рухани тектілігі қоса ашылады. «Жігіт сөзі» мен «Қыз

сөзі» – тәні, жаны сау, жастық қуаты кемеліне келіп, сезім гүлі ашылған екі жастың, тілектері тең асықтардың тең диалогы. Ынтық жігіт, ықыласты қыздың лирикалық дуэті» [6, 158], – деп әдебиет сыншысы Т.Шапай жазғандай, бұл қос өлең қазақ әйелдері санасының практикалық және дискурсивті тұрғыдан трансформациялануына жол ашады. Абайдың, әсіресе, әйелдер хақындағы жырларының өзіне дейінгі авторлардан елеулі айырмашылығы да әйелдің ішкі жан дүниесін, рухани әлемін бейнелеуге бағытталғандығында деп сеніммен айтамыз. Абай тілінің поэтикалық бітімін, ақынның сөз өрнегін зерттеген көрнекті ғалым Р.Сыздықова да: «Абай шығармашылығының негізгі объектісі – адам, оның ішкі жан дүниесі. Сондықтан ол жүрек, көңіл, ой деген сөздерді адамның символы етіп алып, оларға «жан бітіріп», көп өлеңдерін соларға қарата айтады» [7, 191] – деп жазған болатын. Расында, Абай поэзиясы әйел жанының күрделілігін, олардың мінез-құлық мотивтерін, психикасын түсінуге мүмкіндіктер береді. Шығыс ақындарынша, Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы сияқты бірлі-жарым өлеңдерін айтпағанда, ақын әйелдер тақырыбындағы туындыларында кейіпкерінің әдеби портретін бермейді. Есесіне автор көркем образдың ерекшеліктері мен тұрақты белгілері атап өтілетін статикалық портреттің орнына адамның ішкі ой-сезімін, жан дүниесін, түйсігін бейнелейтін психологиялық эскиздерді пайдаланады. Сонымен қатар ақын туындыларында махаббат сезімінің әйел өміріндегі құндылығын көрсетіп, ынтызарлық, сүйіспеншілік ұғымдарын жаңа қазақ әйелі бейнесінің тұлғалық-этикалық, моральдық-психологиялық, көркемдік-эстетикалық кешенінің құрамдас бөлігі ретінде қарайды. Абай әйел затының бірде әлсіз, нәзік, эмоционалды табиғатын суреттесе, енді бірде бойындағы үмітсіздік пен сенімсіздікті жеңген қайсар, табанды, өмірге жаңаша, демократиялық көзқараспен қарайтын қаһарман қыздар бейнесін тудырды.

Абайдың осы бағыттағы ақындық шеберлігін даралайтын ауқымды артықшылығының тағы бір қыры әйелдің интимді-жыныстық құштарлығын, эротикалық эмоцияларын ашық сипаттау болып табылады. Мәселен:

Сенсіз маған жат төсек
Болар бейне көрмен тең [3, 145].

Немесе:
Біз – қырғауыл, сіз – түйғын,
Тояттай бер, кел де алып.

Салмағыңнан жаншылып,
Қалсын құмар бір қанып... [сонда] –

дейтін жолдар Абайдың әйелдік құмарлықты ар-ұят шеңберінен шығарып, оған әдепсіздік, азғындық сияқты бағалауларды қолданудан саналы түрде бас тартқанын көрсетеді. Керісінше, ақын әйелдің тәни-физиологиялық қалауын еш қымсынбай, ашықтан-ашық білдіруін адам эмансипациясының кепілі ретінде қарастырады.

Жалпы, Абай жаңа қазақ әйелінің онтологиялық бағдарын әр түрлі аспектілерде қозғай отырып, әйел болмысының аксиологиясын тұлға құрылымымен ұштастыра бейнеледі. Себебі Абайдың көркемдік тәжірибесінде қалыптасқан жаңа қазақ әйелі бейнесі бүгінгі психологиядағы тұлға концепцияларымен сәйкес келеді. Абай құдды З.Фрейд, Э.Фромм, К.Юнг, Э.Эриксон, т.б. психоаналитик ғалымдардың тұлға теориясы туралы тұжырымдарына сүйене отырып, қазақ әйелінің жаңа үлгісін жасағандай әсер қалдырады. Аталған ғалымдардың еңбектеріндегі эго, жоғарғы эго, либидо, индивид, өзіндік «мен», махаббат категориялары Абай сомдаған жаңа қазақ әйелі көркем бейнесін әдеби-эстетикалық тұрғыдан ғана емес, әлеуметтік, тұлғалық-психологиялық, характерологиялық, физикалық-тәндік жағынан толықтырады. Сонымен қатар жеке адамның тұлғалық қырларын айқындайтын бұл пән сөздері шексіз құндылықтар жүйесін құрайды. Ал құндылық сөзіне энциклопедиялық, лингвистикалық, философиялық

сөздіктерде берілген анықтамаларға зер салсақ, негізгі мазмұны қандай да бір заттың, құбылыстың яки объектінің пайдалылығы мен маңыздылығы ретінде сипатталады. Алайда, бұл маңыздылық пен пайдалылық жай ғана ішкі құрылымына байланысты емес, адамның әлеуметтік өмір саласына қатысатын нақты қасиеттердің субъективті бағалары болып табылады. Адам оларға қызығушылық танытады немесе қажеттілікті сезінеді [8, 357]. Сонымен қоса, құндылық сөзі қоғам немесе адам үшін ең үлкен мәні бар, моральдық бағдар ретінде қызмет ететін ұғым ретінде түсіндіріледі [9]. Демек, аксиология ілімінің негізгі мәселесі адамзат танымындағы құндылықтар табиғатының әмбебап мәні болса, Абай адам өміріндегі осы бір маңызды компонентті әйел кейіпкерінің рухани әлеуетін көрсету үшін ғана емес, жалпы шығармашылық концепциясының лейтмотиві етіп алды. Дегенмен Абай Аристотель, Платон, И.Кант, Гегель секілді «құндылық» пән сөзін арнайы қолданбағанымен, шығармаларында ақиқат, ізгілік, имандылық, адамгершілік, ар-ұят, сұлулық, еркіндік т.б. абсолютті қағидалары арқылы ұлттық әдебиеттанудағы аксиологиялық тұжырымдардың негізін қалады. Сондықтан да Абайдың бүкіл әдеби мұрасының негізгі өзегі болған жеке және жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесін түсіну, оны авторлық суреттеудегі қазақ әйелінің көркем бейнесі тұрғысынан анықтау ақынның данышпандық, хакімдік эстетикасын тануға, ақындық-дүниетанымдық тереңдігін пайымдауға жол ашады. Осы орайда, неміс ғалымы Э.Фроммның: «Иисустың келуінен шамамен 500 жыл бұрын Үндістанның, Грекияның, Палестинаның, Парсы мен Қытайдың ұлы діни жүйелерінде адамзаттың бірлігі идеясы мен шындыққа негізделген біріктіруші рухани принцип жаңа сипатқа ие бола бастады. Лао-цзы, Будда, Исая, Гераклит және Сократ, содан кейін Палестина жерінде Иса мен оның ізбасарлары, Америкада – Кецалькоатль, кейінірек араб жерінде Мұхаммед (с.ғ.с. – авт. – Ж.А.) адамзат ұмтылуы керек мақсат ретінде адам бірлігі, ақыл, махаббат және әділеттілік идеясын уағыздады» [10, 471], – деген пікірі әр түрлі тарихи дәуірлерде де адам ғұмырының нормалары мен құндылықтық бағдарлары бірдей критерийлермен өлшенгендігін нақтылай түседі. Абайдың әйел туралы мәтіндеріндегі тек әйелге тән сүйіспеншілік, әдемілік, әдептілік, нәзіктік, мейірімділік, рақымдылық, тіпті әлсіздік пен қорғансыздық секілді сапалық болмысты айқындайтын ұғымдар әйелдік құндылық ретінде түсініледі. Ал ақынның кейбір өлеңдерінде дәйекті түрде сөз болған әйелге деген құрметсіздік, өзімшілдік, теңсіздік бәрі де тек әйелді ғана емес, тұтас қоғамды ағарту, кемелдендіру идеясына қарама-қайшы антиқұндылықтар ретінде бағаланады.

Қорытынды. Жинақтап айтқанда, Абай поэзиясындағы әйел бейнесі өзіндік динамизммен ерекшеленеді. Әлбетте, Абай сомдаған әйелдер тұлғасы қазақ қоғамында және қазақ әйелінің санасында берік орныққан дәстүрлі өмір салтына мүлдем сәйкес келмеді. Ғасырлар бойы өзіндік көзқарасын білдіру мүмкіндігі шектеулі болған қазақ әйелдеріне өз еркінше шешім қабылдамау, әкесіне, яки күйеуіне толық тәуелді болу, жеке өміріне, жеке басына қатысты мәселелерді шешуден «қорғану» тән еді. Міне, осы айтылған антиқұндылықтарға негізделген шындықты Абай жаңа қазақ әйелінің жарқын бейнесіне алмастырды. «Абай шығармаларына бір сәт назар аударған адам оның ана мен махаббат туралы өлеңдерінің астарында «Әйелді құрметте!» деген сөз барын түсінер еді. Бұл, әрине, Абай заманы үшін үлкен төңкеріс болды» [11, 265]. Өйткені Абай қазақ әйелдерінің тағдырына алаңдап, әйел құндылықтарын зерделей отырып, әйелдік дүниетаным, әйелдік қасиет пен олардың субмәдениетінің ерекшеліктерін, өмірге көзқарасын объективті түрде көрсетуге ұмтылды. Абай қоғамдық қолдау мен сыртқы мақұлдауды қажетсінбейтін, кез келген мәселеде иллюзорлық, компенсаторлық позицияға ермейтін, мәжбүрлі қарым-қатынасқа тойтарыс бере алатын, инфантильді психологиядан ажыраған қазақ әйелінің болмысын суреттеді. Осылайша ақын жаңа қазақ әйелінің әдеби тұлғасын көркемдік атмосферада ғана бейнелеп қоймай, шығармашылық әсер ету арқылы қоғам санасына ықпал етті. Мұны М.Әуезов жазғандай, Абайдың қазақтың ауруын тауып, кемшілігі мен кем-кетігінің емін айтқан ширақтығы деп қабылдаймыз [12, 106].

Сонымен Абай суреттеген жаңа қазақ әйелінің көркем бейнесі төмендегідей ерекшеліктерді қамтыды:

- сыртқы сұлулығымен қоса ішкі тәуелсіздігі үйлескен, белсенді, бастамашыл тұлға;
- отбасылық-тұрмыстық өмір шеңберінен тыс өз мүддесін, өзіндік қалауы мен қажеттілігін білетін, өмірлік мұраты айқын адам;
- әйел мәртебесі туралы қоғамдық-әлеуметтік стереотиптерге, дәстүрлі патриархалдық идеяларға қарсылық таныта алатын, бағынышты объект образынан ажыраған табанды күрескер;
- тән қалауы, жыныстық құмарлық сияқты әйелге тән табиғи инстинкті қаз-қалпында, боямасыз әрі жасқанбай жеткізетін еркін ойлы, санасы азат, жігерлі жан.

Сондай-ақ, Абай суреттеген жаңа арнадағы қазақ әйелінің көркемдік аксиологиясы жалпыадамзатқа ортақ абсолютті құндылықтарға тән атрибуттармен айқындалады. Нақтырақ айтқанда, шынайылық, адалдық, махаббат, жасампаздық, сенімділік, еркіндікті сүю мен субъектілік қасиеттері ақын жырлаған әйелдер әлемінің негізгі аксиологиялық моделін құрады. Демек, Абай жасаған әйелдер бейнесінің аксиологиясы негізінен руханилық және кісілік тұрғысынан адамзаттық масштабта тұжырымдалады.

Негізінен жалпыадамзаттық құндылықтар адамның гуманистік-моральдық санасының шыңы десек, еркіндік феномені осылардың ішіндегі ең басты құндылық болып табылады. Абай да әйелдің құндылықтар иерархиясына үңілгенде, әуелі ерлер мен әйелдердің теңдігіне, бір-бірінің құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге мән береді. Сондықтан да ақын әйелдің дәстүрлі міндеттемелерін суреттеуден гөрі олардың өмірлік құндылықтар жүйесін өзгертуге, адами-тұлғалық стратегияларын жаңғыртуға баса назар аударады. Абайдың ойынша, адам қанша жерден жетістікке жетіп, материалдық тұрғыда табысқа кенелсе де немесе жоғары интеллектіге ие болса да, құндылықтық санасының әлсіздігі ерте ме, кеш пе оның жеке басының құлдырауына, тіпті жоғалуына әкеледі. Мысалы, біз жоғарыда мысал еткен өлеңнің алғашқы шумақтарына назар аударайық:

Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында,
Хан да жанын қияды қыз жолында.
Алтын-күміс кигені, қамқа, торғын,
Күтуші қыз-келіншек жүр соңында.

Деген сөз: «Бұқа – буға, азбан – дуға»,
Хан қарық боп түсіп жүр айғай-шуға.
Етімді шал сыйпаған құрт жесін деп,
Жартастан қыз құлапты терең суға [3, 291].

Осындағы бүтін елді билеп, сұлуды құшқан хан да, ханға жар болған ару да бақытсыз, себебі олардың өзіндік өмірлік құндылықтары мен нақты тағдыр сценарийі арасында орасан қайшылықты қақтығыс бар. Бірі жеке басына теңдік ала алмай, өз теңіне қосыла алмай, азаттық, сүю бостандығы, шынайы махаббат, бақыт сынды шексіз құндылықтарды жоғалту арқылы өмірдің де мәнін жоғалтты. Бұл ситуация кейіпкерді өлімге итермелегенмен, қоғам мен адамды әйелдік құндылықтарды бағалауға жетеледі. Сонымен бірге Абайдың суреткер ретіндегі әйелді бағалау тәсілі (көркемдік параметрлерді айтпағанда, идеялық, философиялық тұрғыда әйел санасының биіктігін көрсетуі) стильдік құбылыс қана емес, ақын дүниетанымының аксиологиялық позициясын пайымдауға жол ашады. Абай әйел жайлы мәтіндеріндегі аксиологиялық постулаттар призмасы арқылы сол дәуірдегі кейбір қоғамдық қағидалардың қайшылығын, біз индивидтік тұрғыда құндылық деп санайтын кейбір факторлардың терістігін көрсетеді. Мәселен, жоғарыда келтірілген мәтіндегі ханның бойындағы антиқұндылықтар мен материалдық құндылықтың ешқайсысы да адамның өмірлік қажеттілігін қанағаттандыруға қауқарсыз уақытша, алдамшы дүние екенін пайымдаймыз. Түйіндеп айтқанда, Абайдың қазақ әйелінің көркем бейнесін аксиологиялауы олардың дербес тұлға ретіндегі имиджінің қалыптасуына ықпал етті.

Әдебиеттер

1. Абайтану. Таңдамалы еңбектер. II том. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 264 б.
2. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Sultanova B., Abilkhaiyrov N., Abdrakhmanova K. Artistic Transformation of the Female Image in Kazakh Literature // Mankind quarterly 2021. – Vol. 61. – № 3. – pp. 653-668. URL: <https://mankindquarterly.org/archive/issue/61-3/16>
3. Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Үш томдық. 1-том. – Алматы: Жазушы, 2020. – 640 б.
4. Дәдебаев Ж. Абай ілімін білу, түсіну және қолдану. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы, филология сериясы. – №4 (184). – 2021. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v184.i4.ph13>
5. Майтанов Б. Тәуелсіздік – күрес мұраты: зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Құс жолы, 2012. – 490 б.
6. Шапай Т. Анық Абай. – Алматы: Асыл кітап, 2021. – 220 б.
7. Сыздықова Р. Абайдың сөз өрнегі. Алматы: Санат, 1995. – 208 б.
8. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
9. Ценность. [Электронный ресурс]. URL: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C> (Қаралған күні: 18.02.2024)
10. Фромм Э. Здоровое общество. – М.: 2006. – С. 471.
11. Doszhan R. Image of the woman and mother in Abay's works // The wisdom of the Great Steppe // Khoja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University, Eurasian Research Institute, 1st Edition: Almaty: 2021. – 336 p.
12. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Алматы: Ғылым, 1967. – 340 б.

А.Н. ЖУМАТАЕВА

Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

Д. МУХАМЕДИЕВ

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ АКСИОЛОГИЯ ОБРАЗА «НОВОЙ КАЗАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ» В ПОЭЗИИ АБАЯ

Аннотация. Основным лейтмотивом данного исследования является художественное бытие «новой казахской женщины» в творческом контексте Абая, их особенности и аксиологический характер, обладающие собственным гендерным сознанием. Кроме того, анализируется содержание и смысловое значение категории «ценность» в раскрытии аксиологических граней казахских женщин, воплощенных поэтом. Автор обращает внимание на духовный мир казахской женщины и онтологический аспект женского сознания, впервые проявляющийся в дискурсе Абая, за пределами стереотипов и культурных клише женщин, которые когда-то существовали в казахской литературе. На протяжении веков прославленная красота, изящество, внешняя портретная описание, как способ передачи индивидуальности, личностных граней казахской женщины и психических явлений в ее душевном мире. Также в национальной литературе рассматривается эмансипационная точка зрения Абая, который первым воспел женское освобождение, женское счастье. В литературно-культурном, историческом контексте рассматриваются асоциальные реалии казахских женщин и их «изменившиеся» поведенческие стратегии, которые нарушают общепринятые стандарты традиционного общества в поэзии Абая и привносят новые взгляды, новые ценности. Также формулируется художественный мир женских персонажей, открыто выражающих любовные страсти и интимные желания в произведениях Абая, и поэтическая позиция, иллюстрирующая феминистские черты в соответствии с женским мировоззрением. «Новая казахская женщина», созданная Абаем, смело бросает вызов устоявшимся условностям патриархального общества, протестуя против навязанных ему (бытовых, семейных, жизненных) стереотипических взглядов.

Осознавая смысл своей жизни, свое «я», она проявляется в образе стремления действовать, жить, как хочет для себя. Цель исследования также состояла в том, чтобы определить женскую проблему в творчестве Абая, которая ранее рассматривалась в различных аспектах, эволюцию их социального, психологического, эстетико-художественного образа и новизну поэта в интерпретации женской темы. Поэтому в статье последовательно дифференцируется новый образ казахской женщины, которая в предшествующем литературном дискурсе превратилась из духовно слабой, пассивной личности в разносторонне зрелую, активную личность.

Ключевые слова: Абай, поэзия, «новая казахская женщина», теория личности, общечеловеческие ценности, аксиология.

A.N. ZHUMATAYEVA

M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

D. MUKHAMEDIEV

Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

ARTISTIC AXIOLOGY OF THE IMAGE OF THE «NEW KAZAKH WOMAN» IN ABAY'S POETRY

Annotation. The main leitmotif of this study is the artistic existence of the «new kazakh woman” in the creative context of Abai, their features and axiological character, which have their own gender consciousness. In addition, the content and semantic meaning of the category “value” is analyzed in revealing the axiological facets of Kazakh women, embodied by the poet. The author draws attention to the spiritual world of the kazakh woman and the ontological aspect of female consciousness, which first appears in Abai’s discourse, beyond the stereotypes and cultural clichés of women that once existed in kazakh literature. For centuries, beauty, grace, and external portraiture have been glorified as a way of conveying individuality, personal facets of a kazakh woman and mental phenomena in her spiritual world. Also in the national literature, the emancipatory point of view of Abai, who was the first to sing of women’s liberation and women’s happiness, is considered. In the literary, cultural, historical context, the asocial realities of kazakh women and their “changed” behavioral strategies are considered, which violate the generally accepted standards of traditional society in Abai’s poetry and introduce new views, new values. It also formulates the artistic world of female characters who openly express love passions and intimate desires in Abai’s works, and a poetic position illustrating feminist traits in accordance with the female worldview. The “new kazakh woman” created by Abai boldly challenges the established conventions of patriarchal society, protesting against the stereotypical views imposed on him (everyday, family, life). Realizing the meaning of her life, her “I,” she manifests herself in the image of the desire to act, to live as she wants for herself. The purpose of the study was also to determine the women’s problem in Abai’s work, which was previously considered in various aspects, the evolution of their social, psychological, aesthetic and artistic image and the novelty of the poet in interpreting the female theme. Therefore, the article consistently differentiates a new image of the Kazakh woman, who in the previous literary discourse has transformed from a spiritually weak, passive personality into a versatile, mature, active personality.

Keywords: Abai, poetry, «new kazakh woman», personality theory, universal values, axiology.

References

1. Abaitanu. Tandamaly enbekter. II tom. – Almaty: Qazaq universiteti, 2015, – 264 b.
2. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Sultanova B., Abilkhaiyrov N., Abdrakhmanova K. Artistic Transformation of the Female Image in Kazakh Literature // Mankind quarterly 2021, volume 61, № 3. – pp. 653-668. URL: <https://mankindquarterly.org/archive/issue/61-3/16>
3. Abai. Şyғарmalapynyñ akademialyq tolyq jınaǵy. Ǫş tomdyq. 1-tom. – Almaty: Jazuşy, 2020. – 640 b.

4. Maitanov B. Täuelsızdık – küres müraty: zertteuler men maqalalar. – Almaty: Qüs joly, 2012. – 490 b.
5. Dädebaev J. Abai ılımnı bilu, tüsinu jäne qoldanu // Äl-Farabi atyndağy QazÜU Habarşysy, filologia seriasy. – №4 (184). – 2021. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v184.i4.ph13>
6. Şapai T. Anyq Abai. – Almaty: Asyl kitap, 2021. – 220 b.
7. Syzdyqova R. Abaidyñ söz örneğı. Almaty: Sanat, 1995. – 208 b.
8. Filosofski slovar / Pod red. I.T. Frolova. – 4-e izd. – M.: Politizdat, 1981. – 445 s.
9. Value. [Elektronny resurs]. URL: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C> (Qaralğan kuni: 18.02.2024)
10. Fromm E. Zdorovoe obshestvo. – M.: 2006. – S. 471.
11. Doszhan R. Image of the woman and mother in Abay's works // The wisdom of the Great Steppe // Khoja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University, Eurasian Research Institute, 1st Edition: – Almaty, 2021. – 336 p.
12. Äuezov M. Abai Qunanbaev. – Almaty: Gylym, 1967. – 340 b.

Авторлар туралы мәлімет

Жұматаева Айдана Нышанғалиқызы – гуманитарлық ғылымдар магистрі М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

Жуматаева Айдана Нышанғалиевна – магистр гуманитарных наук, научный сотрудник Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан.

Zhumatayeva Aidana Nyshangalikyzy – Master of Arts in Humanities Researcher Institute of Literature and Art named after M.O. Aueзов, Almaty, Kazakhstan.

Мұхамедиев Дәурен – филология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Мухамедиев Даурен – кандидат филологических наук, старший преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан.

Mukhamediev Dauren – candidate of Philological sciences, senior teacher at the Kazakh national pedagogical university named after Abai, Almaty, Kazakhstan.